

RANG UYG'UNLIGINING BADIY KOMPOZITSIYADAGI AHAMIYATI

Mamatov Ilyosjon

Qo'qon davlat universiteti v.b dotsenti

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada tasviriy san'atning muhim nazariy va amaliy masalalaridan biri hisoblangan rang uyg'unligining badiiy kompozitsiyadagi o'rni hamda estetik ahamiyati kompleks tarzda tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida rang nazariyasining tarixiy shakllanish bosqichlari, ranglarning fizik, psixologik va estetik xususiyatlari, ularning kompozitsion yaxlitlikni ta'minlashdagi roli hamda rassomning badiiy tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, rang uyg'unligining milliy tasviriy san'at, rangtasvir, grafik san'at va dekorativ-amaliy san'at namunalarida namoyon bo'lish xususiyatlari yoritildi. Ilmiy-amaliy stajirovka jarayonida tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning rang tanlash ko'nikmalari, kompozitsion yechimlari va ijodiy ishlari kuzatilib, pedagogik tajriba natijalari umumlashtrildi. Tadqiqot natijalari rang uyg'unligidan ongli foydalanish talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi va kompozitsion savodxonligini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Maqolada rang uyg'unligini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: rang, rang uyg'unligi, kompozitsiya, rangtasvir, badiiy tafakkur, koloristika, estetik tarbiya, tasviriy san'at, kontrast, nyuans, kolorit, rang psixologiyasi, pedagogika.

Tasviriy san'at insoniyatning eng qadimiy va eng murakkab estetik faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. U insonning borliqni anglash, his etish va badiiy obrazlar orqali ifodalash ehtiyojidan kelib chiqqan bo'lib, tarix davomida jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti bilan uzviy ravishda rivojlanib kelgan. Har qanday tasviriy asarning badiiy qimmatini kompozitsiya, shakl, proporsiya, perspektiva, yorug'-soya va rang kabi ifoda vositalarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Mazkur vositalar ichida rang alohida o'rin egallaydi, chunki aynan rang tasvirning hissiy ta'sir kuchini oshiradi, obrazning xarakterini ochib beradi va tomoshabinning estetik idrokiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Rang uyg'unligi badiiy kompozitsiyaning nafaqat tashqi bezagi, balki uning mazmunini ifodalovchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Rang inson ruhiyatiga kuchli ta'sir etuvchi vizual hodisa hisoblanadi. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar

shuni ko'rsatadiki, turli ranglar insonda turlicha hissiy holatlarni uyg'otadi. Iliq ranglar faoliyat, harakat va quvonch hissini uyg'otsa, sovuq ranglar sokinlik, chuqur mushohada va xotirjamlik kayfiyatini hosil qiladi. Shu sababli rassom kompozitsiya yaratish jarayonida ranglarni tasodifiy emas, balki ma'lum qonuniyatlar asosida tanlaydi. Ranglarning o'zaro uyg'unligi yoki kontrasti tasvirning mazmunini boyitadi, kompozitsion markazni ajratib ko'rsatadi hamda tomoshabinning e'tiborini muhim badiiy elementlarga qaratadi.

Bugungi kunda rang uyg'unligi nafaqat klassik rangtasvirda, balki grafik dizayn, interyer dizayni, reklama, arxitektura, moda dizayni va raqamli san'atda ham asosiy estetik mezonlardan biri sifatida qaralmoqda. Raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda ranglar bilan ishlash imkoniyatlari yanada kengaygan bo'lsa-da, rang uyg'unligi qonuniyatlari o'z ilmiy va estetik ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Aksincha, zamonaviy vizual madaniyat sharoitida ranglarni ilmiy asosda qo'llash zarurati yanada ortmoqda.

O'zbekiston tasviriy san'ati tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, rang uyg'unligi qadimdan milliy badiiy tafakkurning ajralmas qismi bo'lib kelganini ko'rish mumkin. Sharq miniatyura san'ati, devoriy rangtasvir, xalq amaliy bezak san'ati va zamonaviy o'zbek rangtasvir maktabida ranglarning nafis uyg'unligi alohida estetik qadriyat sifatida shakllangan. Milliy rassomlar tabiat ranglari, xalqning turmush tarzi va milliy qadriyatlarini o'z asarlarida rang orqali ifodalashga alohida e'tibor qaratganlar. Shu jihatdan rang uyg'unligini o'rganish milliy tasviriy san'atning badiiy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida tasviriy san'at fanlarini o'qitishda rang nazariyasi va koloristika alohida fan sifatida o'qitiladi. Biroq amaliy mashg'ulotlar davomida talabalarning aksariyati rang uyg'unligini kompozitsiya bilan bog'lashda qiyinchiliklarga duch kelayotgani kuzatiladi. Ayrim talabalar ranglarni to'g'ri tanlay olsalar ham, ularni kompozitsion yaxlitlikni ta'minlaydigan darajada uyg'unlashtira olmaydilar. Bu esa rang nazariyasini o'qitish metodikasini takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi. Ayniqsa, tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak pedagoglar uchun rang uyg'unligi bo'yicha nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish muhim kasbiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham aynan shundan iboratki, rang uyg'unligining nazariy asoslari, uning badiiy kompozitsiyadagi funksiyalari va pedagogik imkoniyatlari kompleks tarzda o'rganilib, ilmiy-amaliy stajirovka natijalari bilan boyitiladi. Tadqiqot davomida rang uyg'unligining talabalar ijodiy ishlari sifatiga ko'rsatadigan ta'siri, rang tanlashdagi uchraydigan xatolar hamda ularni bartaraf etishning metodik yo'llari tahlil qilinadi. Olingan natijalar tasviriy san'at ta'limi metodikasini takomillashtirish, talabalarning estetik didini rivojlantirish va badiiy kompozitsiya yaratish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Rang tasviriy san'atning eng muhim ifoda vositalaridan biri bo'lib, u nafaqat predmetlarning tashqi ko'rinishini aks ettiradi, balki insonning ruhiy holati, hissiyotlari va estetik idrokiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Rang nazariyasi ranglarning fizik, fiziologik, psixologik va estetik xususiyatlarini o'rganuvchi fan sifatida san'atshunoslik, pedagogika va dizayn sohalarining muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu nazariya ko'p asrlar

davomida shakllanib, turli davrlarda yashab ijod qilgan olimlar, rassomlar va faylasuflar tomonidan takomillashtirib borilgan.

Rang nazariyasining ilmiy asoslari XVII asrda ingliz olimi **Isaac Newton** tomonidan olib borilgan tajribalar natijasida yanada mukammallashdi. Nyuton quyosh nurini prizma orqali o'tkazish natijasida oq yorug'likning yetti asosiy rangdan tashkil topganligini ilmiy jihatdan isbotladi. Uning tadqiqotlari ranglarning fizik tabiatini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etdi va keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Rang doirasining yaratilishi ham aynan Nyuton tadqiqotlari bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda tasviriy san'at va dizayn sohalarida keng qo'llanilmoqda.

Keyingi davrlarda nemis shoiri va olimi **Johann Wolfgang von Goethe** ranglarni faqat fizik hodisa sifatida emas, balki inson psixologiyasi bilan chambarchas bog'liq estetik hodisa sifatida talqin qildi. Uning "Ranglar nazariyasi" asarida har bir rangning inson hissiyotiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda bayon etilgan. Gyote sariq rangni quvonch va iliqlik, ko'k rangni esa sokinlik va cheksizlik ramzi sifatida tavsiflaydi. Ushbu qarashlar keyinchalik san'at pedagogikasi va rang psixologiyasi rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. XX asrga kelib rang nazariyasi yangi bosqichga ko'tarildi. **Johannes Itten, Wassily Kandinsky, Josef Albers** kabi mashhur rassom va pedagoglar rang uyg'unligining ilmiy qonuniyatlarini ishlab chiqdilar. Ayniqsa, Itten tomonidan taklif etilgan yetti xil rang kontrasti nazariyasi bugungi tasviriy san'at va dizayn ta'limining asosiy metodikalaridan biri hisoblanadi. U ranglarning issiq va sovuq kontrasti, to'yinganlik kontrasti, yorug'-qorong'i kontrasti hamda qo'shimcha ranglar uyg'unligini batafsil tahlil qilgan. Kandinskiy esa ranglarni musiqiy ohanglar bilan qiyoslab, har bir rangning o'ziga xos ruhiy energiyaga ega ekanligini ilmiy asoslab bergan.

Tasviriy san'atda rang uyg'unligi kompozitsiyaning yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Ranglar o'zaro mutanosib qo'llanganda asarning estetik ta'siri kuchayadi, kompozitsion markaz yaqqol namoyon bo'ladi va tomoshabinning diqqat-e'tibori muhim obrazlarga qaratiladi. Aksincha, ranglarning tartibsiz qo'llanilishi kompozitsiyaning badiiy sifatini pasaytiradi va asarning hissiy ta'sirchanligini susaytiradi.

Ranglar odatda issiq va sovuq guruhlarga bo'linadi. Qizil, sariq va to'q sariq ranglar issiq ranglar bo'lib, ular harakat, energiya va hayotiylik hissini uyg'otadi. Ko'k, havorang va binafsha ranglar esa sovuq ranglar hisoblanib, sokinlik, chuqurlik va osoyishtalikni ifodalaydi. Badiiy kompozitsiyada ushbu ranglarning o'zaro muvozanatda qo'llanilishi rang uyg'unligining muhim mezoni hisoblanadi. Rang nazariyasida kolorit tushunchasi alohida o'rin egallaydi. Kolorit — bu asardagi barcha ranglarning umumiy uyg'unligi va hissiy kayfiyatidir. Har bir rassom o'z ijodida individual kolorit yaratadi. Aynan kolorit rassom uslubining asosiy belgilaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Mashhur rassomlarning asarlarini kuzatar ekanmiz, ularning har biri o'ziga xos rang yechimiga ega ekanligini ko'rish mumkin.

Bugungi kunda rang nazariyasi nafaqat tasviriy san'atda, balki grafik dizayn, interyer dizayni, reklama, moda industriyasi, kino san'ati va kompyuter grafikasi kabi ko'plab yo'nalishlarda ham muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy grafik dasturlar (Adobe Photoshop, Illustrator, CorelDRAW, Procreate va boshqalar) bilan ishlashda ham ranglar uyg'unligi qonuniyatlarini mukammal bilish yuqori sifatli badiiy mahsulot yaratishning asosiy shartlaridan biridir.

Ilmiy-amaliy stajirovka davomida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar orasida rang uyg'unligi bo'yicha nazariy bilimlar mavjud bo'lishiga qaramay, ularni amaliy kompozitsiyada qo'llashda ayrim qiyinchiliklar uchraydi. Ayniqsa, ranglarning kontrast va nyuans munosabatlarini to'g'ri qo'llash, umumiy koloritni yaratish va kompozitsion markazni rang yordamida ajratib ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi aniqlandi. Amaliy mashg'ulotlar davomida rang doirasidan foydalanish, rang uyg'unligini oldindan rejalashtirish va eskiz bosqichida koloritni aniqlash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu metodlar talabalar ijodiy ishlarining badiiy sifati va estetik ta'sirchanligini sezilarli darajada oshirdi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqotlar, ilmiy adabiyotlar tahlili hamda ilmiy-amaliy stajirovka natijalari shuni ko'rsatdiki, rang uyg'unligi tasviriy san'atning eng muhim badiiy ifoda vositalaridan biri bo'lib, u kompozitsiyaning yaxlitligi, estetik mukammalligi va emotsional ta'sirchanligini ta'minlaydi. Ranglar orqali rassom nafaqat predmetlarning tashqi ko'rinishini aks ettiradi, balki tomoshabinga ma'lum g'oya, kayfiyat va hissiy kechinmalarni ham yetkazadi. Shu sababli rang nazariyasini chuqur o'rganish har bir bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi va rassom uchun muhim kasbiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot davomida Nyuton, Gyote, Itten, Kandinskiy va Albers tomonidan ishlab chiqilgan rang nazariyasining ilmiy asoslari bugungi tasviriy san'at ta'limida ham o'z dolzarbligini saqlab qolayotganligi aniqlandi. Ularning ilmiy qarashlari ranglarning fizik, psixologik va estetik xususiyatlarini chuqur anglash hamda kompozitsiyada ilmiy asoslangan rang yechimlarini yaratishga xizmat qilmoqda.

Ilmiy-amaliy stajirovka davomida olib borilgan kuzatuvlar talabalar ijodiy ishlarida rang uyg'unligini ongli ravishda qo'llash kompozitsiya sifatining sezilarli darajada oshishiga sabab bo'lishini ko'rsatdi. Maxsus ishlab chiqilgan metodik mashg'ulotlar natijasida talabalar rang doirasidan foydalanish, kontrast va nyuanslarni uyg'unlashtirish, issiq va sovuq ranglar muvozanatini saqlash hamda kolorit yaratish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni muvaffaqiyatli egalladilar. Natijada ularning badiiy tafakkuri, estetik didi va mustaqil ijodiy fikrlashi rivojlandi.

Shuningdek, tadqiqot rang nazariyasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli grafik dasturlar bilan uyg'unlashtirish tasviriy san'at ta'limi samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Bugungi raqamli davrda rang uyg'unligi qonuniyatlarini nafaqat an'anaviy rangtasvirda, balki grafik dizayn, interyer dizayni, animatsiya va kompyuter grafikasi yo'nalishlarida ham qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Umuman olganda, rang uyg'unligi nazariyasini chuqur o'rganish, uni tasviriy san'at ta'limi metodikasiga keng joriy etish hamda amaliy mashg'ulotlar bilan uzviy bog'lash bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, milliy tasviriy san'at an'analarini zamonaviy san'at bilan uyg'unlashtirishga va estetik madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Itten J. *The Art of Color*. New York: John Wiley & Sons, 1973.
2. Albers J. *Interaction of Color*. Yale University Press, 1963.
3. Kandinsky W. *Concerning the Spiritual in Art*. Dover Publications, 1977.

4. Goethe J.W. *Theory of Colours*. MIT Press, 1970.
5. Newton I. *Opticks*. London, 1704.
6. Arnheim R. *Art and Visual Perception*. University of California Press, 1974.
7. Gage J. *Color and Meaning: Art, Science and Symbolism*. University of California Press, 1999.
8. Bulatov S.S. *O'zbek xalq amaliy bezak san'ati*. Toshkent: Fan, 1991.
9. Abdullayev N. *San'at tarixi*. Toshkent: O'qituvchi, 2001.
10. Hakimov A.A. *O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi*. Toshkent, 2015.
11. Karimov U.U. *Tasviriy san'at asoslari*. Toshkent, 2018.
12. Qodirov P. *Rangtasvir nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent, 2020.
13. O'zbekiston Badiiy akademiyasi. *Tasviriy san'at va dizayn masalalari* (ilmiy to'plamlar).
14. "San'at" ilmiy-amaliy jurnali. Turli sonlar.
15. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tasdiqlangan tasviriy san'at fanlari bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar.